

ANALIZA NAČINA IZVRŠENJA KRIVIČNOG DELA SILOVANJA

Dag Kolarević
Polijska akademija

Primenom nemetričkog multidimenzionalnog skaliranja analizirano je 1126 rasvetljenih krivičnih dela silovanja, član 103 Krivičnog zakona Republike Srbije. Podaci su dobijeni iz Uprave za Informatiku Ministarstva unutrašnjih poslova i odnose se na teritoriju Srbije i Vojvodine u periodu od 1991. do 2001. godine. Analizirane su elementarne informacije koje se odnose na način izvršenja krivičnog dela, a to su prostor, sredstvo, način izvršenja, način prilaska žrtvi, način dolaska i korišćene okolnosti. Ne-potpuni slučajevi bili su izbačeni iz analize.

Skup nominalnih varijabli pretvoren u binarni oblik obrađen je postupkom "alskal", na ordinalnom nivou merenja. U skladu sa ranijim istraživanjima, izabrano je rešenje sa dve dimenzije. Vrednost stresa iznosila je 0.157 što je ocenjeno kao prihvatljivo. Pregledom koordinatnog sistema koga su činile izolovane dimenzije bilo je moguće podeliti radnje izvršioca na dve grupe. Jednu su činila silovanja izvršena u zatvorenom prostoru poput stana, javnog mesta ili radnog mesta, upotreba oružja ili fizičke sile, poziv na neku aktivnost ili iznenadan prilazak, korišćenje nemoći žrtve ili stanja žrtve, izbor pogodnog vremena ili lokacije i korišćenje prevoznog sredstva za dolazak. Drugu grupu odlikovao je izbor pustog mesta na otvorenom prostoru, prilazak pomoću trika, korišćenje pretnje, izbor žrtve sa određenim svojstvima poput naivnosti, poverenja, starosti itd. i dolazak pešice.

Zbornik IKSI, 1-2/2005 – D. Kolarević
„Analiza načina izvršenja krivičnog dela silovanja“, (str. 293-303)

Na kraju je pokušano da se rezultati dovedu u vezu sa nekim od dosadašnjih teorijskih nalaza o ponašanju i motivaciji silovatelja.

KLJUČNE REČI: silovanje / način izvršenja krivičnog dela / multidimenzionalno skaliranje

There is a strong family resemblance about misdeeds, and if you have all the details of a thousand at your finger ends, it is odd if you can't unravel the thousand and first.

Sherlock Holmes

UVOD

Interesovanje naučnika za proučavanje ponašanja izvršilaca u toku krivičnih dela u početku je imalo praktične razloge. U drugoj polovini prošlog veka policije razvijenih zemalja su počele da angažuju psihologe i psihijatre u slučajevima teških krivičnih dela sa nepoznatim izvršiocima. U početku su to bila serijska ubistva i silovanja, a kasnije se doprinos stručnjaka ogledao i u slučajevima pljački, paljevina, otmica, ucena itd. Osnovna ideja je bila da se na osnovu načina izvršenja krivičnog dela donesu zaključci o karakteristikama izvršilaca, što je imalo za cilj da policiji pruži pomoć u usmeravanju istrage i sužavanju broja osumnjičenih. Iz takvih nastojanja vremenom se uobličila oblast "profilisanja izvršilaca" (offender profiling), a takođe i "kriminalistička analiza" (crime scene analysis). Upravo ova druga oblast imala je za cilj da se empirijskom analizom stvori osnova za donošenje zaključaka o vrsti i motivaciji izvršioca i pravilnostima u načinu izvršenja. Takvi nalazi se mogu dovesti u vezu sa karakteristikama izvršilaca ili mogu da se upotrebe u analizi niza krivičnih dela radi zaključivanja da li se radi o jednom istom ili o više različitih izvršilaca (crime linking).

U vezi sa psihologijom, ovakva nastojanja su zanimljiva iz najmanje dva razloga. Prvo, predmet istraživanja izlazi iz uobičajenih naučnih

okvira. Podaci o ponašanju u psihologiji obično se dobijaju eksperimentom ili upotrebom istraživačkih tehnika poput testova ili upitnika, a ređe posmatranjem ponašanja u "prirodnim uslovima". To važi i za kriminalno ponašanje. Zbog toga analiza ponašanja kriminalaca prilikom samog izvršenja zločina može predstavljati izvesno proširenje interesovanja psihologa koji bi time upotpunili inače plodna akademska nastojanja.

Drugo, proučavanje ponašanja za vreme izvršenja krivičnog dela postavlja drugačije metodološke zahteve. Podatke o načinu izvršenja prikupljaju pripadnici policije, što znači da su karakteristike načina izvršenja krivičnog dela konceptualizovane u skladu sa njihovim mogućnostima i potrebama. Naravno, to ne znači da su takvi podaci lišeni objektivnosti, posebno ako se radi o elementarnim informacijama kao što je izbor oružja ili način prilaska žrtvi. Metodološka specifičnost podataka o načinu izvršenja krivičnog dela ogleda se i u tome što su oni nominalne prirode, tako da se mora tražiti i odgovarajući način statističke obrade podataka.

Kratak pregled istraživačkih nastojanja da se rasvetli problem silovanja biće počeo tipologijom Hazelwooda (2001), FBI stručnjaka koji je produbio i razradio neke od postojećih klasifikacija silovatelja na osnovu njihovog ponašanja i motivacije. Naime, Hazelwood smatra da postoji pet vrsta silovatelja. Svaki od tipova biće kratko opisan.

- Silovatelj koji traži uspostavljanje samopouzdanja (Power-Reassurance).

Ovu vrstu odlikuje minimalno korišćenje agresije koja je u funkciji primoravanja žrtve na saradnju. To su nesigurne osobe koje pokušavaju da uspostave "inimniji" odnos sa žrtvom.

- Silovatelj koji demonstrira svoju seksualnu moć (Power-Assertive).

Agresivniji silovatelji koji demonstriraju svoju snagu, muškost, moć, kontrolu i autoritet.

- Silovatelj osvetnik (Anger-Retaliatory).

Osnovno osećanje je bes koje se ispoljava putem prinudnog seksualnog čina. Karakteristična veća količina agresije i ponižavanje žrtve koja često simbolizuje neku drugu osobu.

- Silovatelj koji traži uzbuđenje (Anger-Excitation).

Sadistički silovatelji koji doživljavaju zadovoljstvo zbog patnji žrtve. Pažljivo planiraju zločin, pripremaju opremu, imaju običaj da snimaju krivično delo, često zadržavaju suvenire koji ih podsećaju na zločin. Uglavnom dobro prilagođeni u društvenom životu.

- Situacioni (oportunistički) silovatelj.

Ovi silovatelji koriste situaciju u kojoj mogu da zadovolje seksualne potrebe, na primer za vreme pljačke. Nema planiranja, a uloga fantazije je minimalna. Radi se o impulsivnim osobama.

Ova tipologija, opisana na vrlo kratak i pojednostavljen način proistekla je iz kliničkih radova sa silovateljima, a kasnije je proširena sa pojednostavljenim iz praktičnog rada u vezi sa rasvetljavanjem krivičnih dela silovanja, a to su: verbalno ponašanje, seksualno ponašanje, fizičko ponašanje i način izvršenja. U vezi sa motivacijom silovatelja i nasilnim zločinima uopšte zanimljivo je mišljenje već pomenutog FBI stručnjaka R. Hazelwooda (1998) da je svaki zločin ispoljavanje neke fantazije, a što je ta fantazija složenija, izvršilac je intelektualno sposobniji. To povlači i bolju prilagođenost u društvenom životu i pažljivije planiranje i pripremu samog krivičnog dela.

Nasuprot ovakvim nastojanjima da se "kliničkim" razmatranjima stručnjaka dođe do određenih saznanja o načinu izvršenja krivičnog dela i njegovim izvršiocima, postoje naponi da se isti cilj ostvari upotrebom naučne metodologije i empirijskim pristupom. Predstavnik ovakvih stremljenja je D. Canter (1994) koji je došao na ideju da način izvršenja krivičnog dela analizira multidimenzionalnim skaliranjem nominalnih varijabli pretvorenih u binarni oblik. Po pravilu se radi o vrsti multidimenzionalnog skaliranja pod nazivom "Smallest space analysis" (SSA). Obično se odabira pojednostavljeno rešenje od dve dimenzije pa se na takvom grafiku traže "tematske celine", dakle određene grupe sličnih svojstava koje ukazuju na određene pravilnosti. Tako ovaj istraživač (Canter, 1994) multidimenzionalnim skaliranjem većeg broja varijabli koje se odnose na način izvršenja krivičnog dela silovanja zaključuje da postoje tri tipa odnosa silovatelja prema žrtvi: žrtva kao objekat, kao sredstvo i kao "osoba". Odnos prema žrtvi kao objektu odlikuje prerađivanje, traženje materijalnih dobara, krađa, vezivanje žrtve i stavljanje poveza preko očiju. Odnos prema žrtvi kao prema sredstvu

odlikuju različite forme nasilja, preduzimanje bludnih radnji, zastrašivanje i promene ponašanja. Najzad, odnos prema žrtvi kao prema "osobi" obuhvata pristup pomoću trika, davanje komplimenata i komentara, radoznalost i uverenost izvršioca da mu je žrtva poznata.

Knight i saradnici (1998) su pošli od nešto složenije tipologije silovatelja razvijene u Centru za tretman silovatelja u Masačusetsu (MTC:R3). Osnovna četiri tipa (situacioni silovatelj, besni silovatelj, silovatelj koji traži seksualno zadovoljstvo i silovatelj koji se dokazuje) ukrštna su sa dimenzijama antisocijalnog ponašanja, socijalne kompetencije i agresivnosti samog seksualnog čina. Rezultat je bila tipologija od 9 tipova. Procenjivači su uzorak silovatelja svrstavali u tipove sa priličnim slaganjem, a sami tipovi imali su različitu upotrebljivost kada su bili dovedeni u vezu sa varijablama u vezi sa načinom izvršenja i karakteristikama samih izvršilaca.

Coscis i saradnici (2002) analiziraju seksualna ubistva. Multidimenzionalnim skaliranjem radnji izvršilaca uz rešenje od dve dimenzije nad kojima je izvršena Wardova hijerarhijska analiza grupisanja dobijena su 5 tipova silovatelja – ubica. Prvi tip su činila nedistinktivna obeležja ponašanja grupisana karakteristična za sva krivična dela. Ostali tipovi bili su "predator" kojeg određuje svirepost i planiranje, "običan silovatelj" – manje nasilja i poznavanje žrtve, "pobesneli silovatelj" kojeg karakterišu osećanje besa i želja za osvetom i "pervertirani silovatelj" kojeg odlikuje, kako autori kažu, antisocijalna perverzija. Ovi tipovi su dalje dovedeni u vezu sa sociodemografskim karakteristikama izvršilaca, prirodom odnosa sa žrtvom i karakteristikama žrtve i dobijeni su zanimljivi i za oblast profilisanja izvršilaca korisni nalazi.

Upravo veza između načina izvršenja i karakteristika izvršilaca nije do kraja rasvetljena u krivičnim delima uopšte, pa i u krivičnim delima silovanja. Tako, na primer, Mokros i Alison (2002) vrše multidimenzionalno skaliranje radnji silovatelja na mestu izvršenja, a njihov položaj u prostoru određuju računanjem centroida vrednosti koordinata za svaku varijablu. Dobijena matrica korelirana je sa matricama koje su se odnosile na starost, sociodemografske karakteristike i ranije osude. Pošto nisu dobili statistički značajne korelacije (u pitanju su bile Spearmanove rang korelacije) autori zaključuju da je tako postavljen problem suviše jednostavan i da treba stvoriti takav okvir istraživanja u kojem bi bila uključena psihologija ličnosti izvršioca.

Način izvršenja krivičnog dela silovanja i ostalih krivičnih dela usmerenih protiv dostojanstva i tela proučavali su i Sjostedt i saradnici (2004) i to na taj način što su analizirali stabilnost načina izvršenja kod višestrukih izvršilaca. Oni su ustanovili da najveća stabilnost postoji u slučaju izbora pola i godina žrtve, zatim u vezi sa srodstvom i poznavanjem žrtve.

Nakon ovog kratkog prikaza karakterističnih istraživanja načina ponašanja silovatelja u vezi sa izvršenjem krivičnog dela, može se zaključiti da ovakvih istraživanja nema mnogo. Zatim, ovakva istraživanja pred istraživače postavljaju specifične metodološke zahteve, jer se radi isključivo sa nominalnim varijablama.

Cilj ovog rada je da se ispituju pravilnosti u načinu izvršenja krivičnog dela silovanja u našim uslovima. Ovom problemu pristupiće se na način kako je to rađeno u ranijim istraživanjima, primenom multidimenzionalnog skaliranja.

METOD

U istraživanju su korišćeni podaci o načinu izvršenja 1126 krivičnih dela silovanja, član 103 Krivičnog zakona Republike Srbije. Podaci se odnose na period od 1991. do 2001. godine i na teritoriju Srbije i Vojvodine. Dobijeni su iz Uprave za informatiku MUP-a Republike Srbije u elektronskom obliku i potiču iz baze podataka "Krivična dela i njihovi učinioci". Proces rada u vezi sa ovom bazom organizovan je tako da se u Sekretarijatima unutrašnjih poslova u računar unose svi podaci vezani za krivične prijave. Ti se podaci dalje slivaju u bazu podataka "Krivična dela i njihovi učinioci" u Upravi za informatiku. Opojmljenje, dakle definisanje varijabli i njihovih kategorija izvršeno je u ovoj Upravi krajem osamdesetih godina prošlog veka. Dakle, potrebno je naglasiti da su podaci na nivou krivične prijave, dakle nisu procesuirani u pravosuđu. To znači da se oni odnose na opažanje i rad policije u vezi sa vršenjem krivičnih dela.

Istraživanjem je obuhvaćeno 6 varijabli koje se odnose na ponašanje izvršioca, odnosno način izvršenja krivičnog dela silovanja. To su prostor izvršenja, način prilaska, sredstvo, korišćene okolnosti, način dolaska i način izvršenja u užem smislu. S obzirom na to da je namera projektnata baze bila da se, iz praktičnih razloga, za svaku varijablu obuhvate sve moguće kategorije, rezultat je bio njihov veliki broj. Zbog toga je za potrebe ovog

istraživanja izvršeno neophodno sažimanje pojmovno istih ili sličnih kategorija. Na primer svaka vrsta oružja (pištolj, puška, nož, šrafčiger, šipka itd.) bila je kategorisana u "oružje". Ili, u okviru načina dolaska na mesto izvršenja, korišćenje bilo kog prevoznog sredstva (automobil, kamion, autobus, traktor itd.) bilo je kategorisano kao "prevoz". Ovakvim postupkom veliki broj kategorija u okviru svake varijable sveden je na razuman broj.

U tabeli 1. nalazi se prikaz varijabli, njihovog opisa, zatim prikaz kategorija i njihovih objašnjenja.

Tabela 1.
 Varijable, kategorije i njihov opis

Varijabla	Opis varijable	Kategorije	Opis kategorija
Prostor izvršenja	<i>Mesto na kojem je izvršeno krivično delo</i>	JAVNO	Javno mesto (ugostiteljski objekt, preduzeće, prodavnica...)
		PUSTO	Pusto mesto na otvorenom prostoru (ulica, park, šuma...)
		STAN	Stambeni prostor (stan, kuća, vikendica...)
Način prilaska	<i>Način prilaska žrtvi</i>	BRSIL	Brzo i silovito
		SEX	Poziv na seksualnu aktivnost
		TRIK	Korišćenje trika (molba za uslugu ili pomoć, davanje poklona...)
Sredstvo izvršenja	<i>Sredstvo uz pomoć kojeg je izvršeno krivično delo</i>	ORUŽJE	Vatreno, hladno oružje, tup predmet
		RUKE	Fizička sila
		PRETNJA	Verbalna pretnja
Korišćene okolnosti	<i>Okolnosti koje su imale za cilj da izvršiocu olakšaju izvršenje krivičnog dela</i>	STLICA	Stanje lica (alkoholisanost, drogiranost, seksualna nastranost)
		OSLICA	Osobine lica (naivnost, neobaveštenost, poverenje...)
		VRMESTO	Vreme ili mesto (usamljenost mesta, vreme noći...)
Način dolaska	<i>Način dolaska na mesto zločina</i>	PREVOZ	Prevozno sredstvo
		PESKE	Pešice
		ZIVRAD	Živi ili radi na mestu izvršenja
Način izvršenja	<i>Način na koji je izvršeno krivično delo</i>	NEMOC	Iskorišćavanje nemoći
		SAVLAD	Savladavanje
		ZASTRAS	Zastrašivanje

Za analizu su korišćene kategorije (treća kolona u tabeli 1.) koje su imale status binarne varijable (1, 0). Na primer, ako je silovanje izvršeno na javnom mestu to je bilo kodirano sa 1, u suprotnom sa 0.

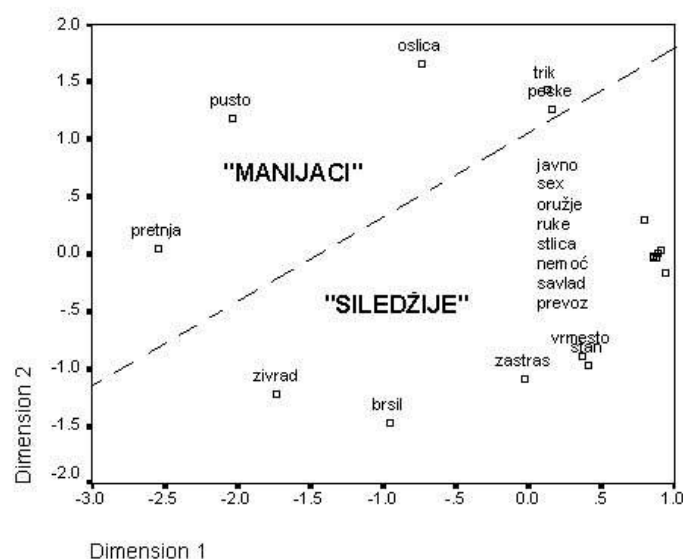
Nad binarnim varijablama koje su se odnosile na način izvršenja krivičnog dela izvršen je standardni postupak multidimenzionalnog skaliranja "alskal" na ordinalnom nivou merenja gde je mera sličnosti bila euklidska udaljenost. U skladu sa ranijim istraživanjima, zadato je rešenje od dve dimenzije kako bi se na što jednostavniji način ispitaio položaj varijabli u prostoru i eventualne pravilnosti u njihovoj konfiguraciji.

REZULTATI I DISKUSIJA

Primenom multidimenzionalnog skaliranja nakon 11 iteracija dobijeno je rešenje sa dve dimenzije sa vrednostima Kruskalovog stresa od 0.157 i kvadrirane korelacije (RSQ) u vrednosti 0.91 što je procenjeno kao prihvatljivo. Numerički i vizuelni prikaz rezultata dat je u tabeli 2. i slici 1.

Tabela 2.
Koordinate varijabli u dvodimenzionalnom prostoru

Varijabla	Dimenzija 1	Dimenzija 2
JAVNO	.9044	.0435
PUSTO	-2.0483	1.1666
STAN	.4122	-.9722
BRSIL	-.9408	-1.4841
SEX	.8768	-.0221
TRIK	.1039	1.4286
ORUZJE	.8760	-.0172
RUKE	.8855	.0166
PRETNJA	-2.5471	.0240
STLICA	.9341	-.1552
OSLICA	-.7558	1.6479
VRMESTO	.3845	-.8816
PREVOZ	.8594	-.0134
PESKE	.1408	1.2586
ZIVRAD	-1.7117	-1.2404
NEMOC	.7903	.3122
SAVLAD	.8503	-.0188
ZASTRAS	-.0144	-1.0930

Slika 1. Grafički prikaz koordinata varijabli

Pregledom rezultata može se videti da se određene karakteristike načina izvršenja kao što su javno mesto, poziv na seksualnu aktivnost, oružje i fizička sila, korišćenje prevoza, savladavanje i korišćenje nemoći i stanja lica grupišu u desnom delu slike. U blizini se nalaze stambeni prostor, korišćenje pogodnog vremena ili mesta i zastrašivanje. Ove karakteristike, zajedno sa brzim i silovitim prilaskom i kategorijom prostora "živi ili radi na mestu izvršenja", moguće je pojmovno odvojiti od ostalih karakteristika što je urađeno povlačenjem isprekidane linije. Ostale karakteristike, koje čine drugu celinu su: pusto mesto, pretnja, osobine žrtve, trik i dolazak pešice.

Može se zaključiti da grupu karakteristika ispod dijagonalne linije razgraničenja čini nasilno ponašanje (oružje, fizička sila) u zatvorenom prostoru (javno mesto, stan). Jedan od bitnih nedostataka opisa silovanja i krivičnih dela uopšte jeste odsustvo podataka o o tome da li je izvršilac poznavao žrtvu. U kontekstu ovih rezultata može se pretpostaviti da je veći procenat poznavanja žrtve u ovoj grupi ponašanja s obzirom na to da se radi o jav-

nom mestu ili stambenom prostoru. Karakteristika života ili rada na mestu izvršenja opet može upućivati na zaključak da je izvršilac poznavao žrtvu. Uz nju bliska karakteristika brzog i silovitog prilaska opet upućuje na nasilno ponašanje koje je prethodilo i pratilo seksualni čin. Zbog toga bi se silovatelji sa ovakvim načinom izvršenja mogli nazvati "siledžijama". S druge strane, nasilje koje svakako postoji i u slučaju grupe karakteristika iznad linije razgraničenja je psihološke prirode i ogleda se u pretnji. Ono se odvija na pustom mestu na otvorenom prostoru i upućuje na zaključak manje mogućnosti poznavanja izvršioca i žrtve. Zatim, ovde je karakteristično dolaženje pešice, korišćenje trika i izbor žrtve sa određenim svojstvima kao što je naivnost ili poverenje. Ovakvi silovatelji su nazvani "manijacima".

U vezi sa Hazelwoodovom tipologijom, kratko navedenom u uvodnom delu, "siledžije" se mogu smatrati silovateljima iz besa i situacionim silovateljima, a "manijaci" mogu biti silovatelji koji demonstriraju moć. Nejasan je položaj silovatelja koji traže uspostavljanje samopouzdanja, dok je priroda policijskih podataka takva da se ne mogu ustanoviti elementi sadizma. Uopšte, ti podaci su takvi da obuhvataju samo osnovne bihevioralne informacije o načinu izvršenja. Ono što nedostaje, pored odsustva informacije o poznavanju žrtve su detaljniji podaci o ponašanju silovatelja, posebno o načinu komunikacije sa žrtvom.

Da bi se ovaj problem ponašanja silovatelja podrobnije ispitaio, potrebno je bolje definisati i prikupiti varijable koje se odnose na način izvršenja, a sledeći korak bi bio njihovo dovođenje u vezu sa sociodemografskim podacima o izvršiocu. To bi imalo praktičan značaj za rad kriminalističke policije. Dovođenjem podataka o načinu izvršenja sa relevantnim psihološkim dimenzijama izvršilaca saznanja o prirodi ovog zločina bila bi dodatno proširena i ona bi, između ostalog, imala značaj za penalni i postpenalni tretman silovatelja.

BIBLIOGRAFIJA

- (1) CANTER, D. (1994): *Criminal Shadows – Inside the Mind of the Serial Killer*, London: HarperCollinsPublishers.
- (2) HAZELWOOD, R. (2001). Analysing The Rape And Profiling The Offender, in Hazelwood R., and Burgess, A (Eds.) *Practical Aspects of*

Rape Investigation: A Multidisciplinary approach, 3rd ed., New York: CRC Press.

- (3) HAZELWOOD, R. & MICHAUD, S. (1998). *The Evil That Men Do*. New York: St. Martin's Press.
- (4) KNIGHT, R.A., WARREM, J.I., REBOUSSIN, R., SOLEY, B.J. (1998). Predicting rapist type from crime-scene variables. *Criminal Justice and Behavior*, 25,1, 46-80.
- (5) MOKROS, A. & ALISON, L.J. (2002) Is offender profiling possible? Testing the predicted homology of crime scene actions and background characteristics in a sample of rapists. *Legal and Criminological Psychology*, 25-43.

CRIME SCENE CHARACTERISTICS IN RAPE CASES

By using nonmetric multidimensional scaling 1126 solved rape cases (article 103 Criminal Law of Republic of Serbia) has been analyzed. The data were taken from Department of Informatics of Ministry of Interior affairs of republic of Serbia and were collected from Serbia and Vojvodina from 1991. to 2001. Elementary crime scene characteristics have been analyzed and those were location type, weapons, method of approach, method of attack, method of arriving and opportunistic elements.

Set of nominal variables was transformed to binary form and analyzed by "alscal" technique. In accordance with earlier researches it has been chosen two-dimensional solution. Stress value 0.157 was acceptable. Examination of visual plot made it possible to divide rapist in two groups, based on crime scene characteristics. First group consisted of rapists who use indoor locations such as flat, public or working place, who use weapons or physical force, sex invitation or blitz approach. They tend to exploit victim's weakness or helplessness, they use vehicles in arriving to the crime scene and they choose certain locations or time as opportunistic elements.

Second groups consisted of rapist who uses threat in outdoor locations, confident approach, they arriving by foot and exploit some victim's features such as ignorance or thrust.

In the end, results were brought in connection with earlier theoretical findings.

KEY WORDS: *rape / crime scene characteristics / multidimensional scaling*